

BAK ANITA

NEM MORGÓMEDVE

Beszélgetés Bérczes Lászlóval

A Jurányi középiskola volt, az osztálytermei és a tanári szobái próbatermekké és irodákká alakultak, a tornateremből játszóhely lett. 13 éve működik független alkotóművészek és együttesek bázisaként, hivatalos neve Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház, a gyakorlatban befogadóhely. Itt tart fenn irodát az Ördögkatlan Fesztivál, melynek egyik vezetője Bérczes László rendező, aki ősszel itt a Jurányiban próbálta és mutatta be csapatával Jon Fosse Reggel és este című kisregényéből született előadását. Alkotótársával, állandó dramaturgjával, Kiss Mónikával innen szervezi az ötnapos baranyai összművészeti fesztivált, az Ördögkatlant. A falon egy augusztusi boldog pillanat fotón rögzítve, nagyítva és raktározva: színpadon a katlancsapat, kezek a magasban, sikerült! Jövőre tizenkilencedik alkalommal rugaszkodnak neki a mutatványnak, a semmiből teremtenek élményalapot. Tengerészcsíkos pólója épp olyan védjegye, mint hosszú haja vagy épp hallgatása és tétovasága. Februárban 75. születésnapját ünnepli az egykori egri diák, szolnoki tanár, színikritikus, a korábbi Magyar Napló, a Hajónapló, a Színház szerkesztője, a Bárka Színház egyik alapítója, akinek több beszélgetőkönyvet is köszönhetünk. A Covid magányában Kötőszavak címmel saját történetét is megörölte. Az Esőben Vidéki Péter írt róla kritikát.

– Az unokádnak, Gazsinak ajánlod a kötetet. Miközben Te magad nem ismerted az apai nagyapádat, és ennek hatását újra és újra megméred és megfogalmazod. Milyen jó, hogy ez a hiány nem öröklődik tovább.

– Nekem nem nagyapahiányom van, mert ami sose volt, az nem is hiányzik. Apám származásáról nem tudok semmit. Mindenkinek fontos, hogy tudja, ki is ő. Ez kamaszként, fiatalemberként a saját személyiség elnyerését, annak megsejtését jelenti, hogy ki leszek. Az identitás keresését. Miért pont én vagyok én, ő meg ő, miközben én is lehetnék ő. Zavaros tévelygés, ki a csoda vagyok, mivé válok. Ez a keresés fiatalon előrefelé mutat, nem visszafelé, mint ebben a beszélgetésben, amiben az lesz, gondolom, a kérdés, ki is voltam én. De már az a kamasz is rengeteg választ ott találhatott volna a múltban. Apám személyiségében biztosan. De nem ő érdekelt, hanem saját magam, ezért botor módon nem beszélgettem vele, nem kérdeztem. Ez egy archetipikus helyzet, amikor már késő, akkor szeretnéd kérdezni. Ehhez hozzá tartozik az az ember, aki az apám volt, és ő egyáltalán nem beszélt. Tehát nem az a típus volt, aki már szinte unásig meséli fiatalkori vagy még régebbi történeteit. Ő hallgatott. Nem lett volna egyszerű kérdezni.

Állítólag egyetlenegyszer találkozik az apjával, aki megkeresi. Én is élek már, és akkor most elmesélek egy történetet, mert az történetként lesz jó, de hogy hogy volt, senki nem tudja. Csengetnek, apám kinyitja az ajtón a kis ablakot, és ott áll egy ember, aki azt mondja, hogy ő az apja, és akar vele beszélni. Először látják egymást. Apám behajtja az ablakot, és ennyi. Nem engedi be. Rengeteg fájdalom és hiány lehetett benne, amiért ezt ő negyvenévesen megtette.

Olyan jó lenne megkérdezni, de hát apám már rég nem él, én pedig még most is előrefelé megyek, és nem nézek vissza. Ez egyfajta életmegoldás, aminek van egy csomó előnye, mert mozgásban tart, azt a látszatot kelti számomra, hogy élek, hogy fontos vagyok, hogy még benne vagyok a mozgó, élő forgatagban, és nem sokat törődöm azzal, hogy mi volt. Az öcsém ebben kicsit különbözik, és ő elkezdett utánajárni a családi múltnak, de sehova sem jutott. Valójában nem tudjuk, hogy apámnak mi a neve. És anyám sem mesél semmit. Pedig még él, de nem emlékszik, nem kérdezte, nem tudja, nem mondja. Tényszerűen annyit tudunk, hogy amikor apám megszületett, akkor már nem volt jelen az a személy, aki őt nemzette. Eltűnt. Apámnak nincs meg a születési anyakönyve, tehát azt sem tudjuk, hogy milyen néven anyakönyvezték. Azt tudom, hogy az anyukája nevét is viselte egy darabig.

– *Ki volt Bérczes?*

– Állítólag, de ezt sem apám mondta, hanem talán anyám: 18 évesen ezt a nevet választotta. Hogy miért ezt a nevet, és hogy miért cz-vel, nem tudom. De még véletlenül se gondoljuk azt, hogy nekem valaha is boldogtalan gyerekkorom volt. Ami nincs, az tényleg nem tud hiányozni. Ami volt, az úgy volt természetes.

A hiány utóbb merül föl, és különbözőféleképp. Ott van például a Biblia. Semmit sem tudok róla. Próbáltam utánképzést tartani, de a vallás, aminek máskülönben úgy gondolom, nincs feltétlenül köze a hithez, az teljesen kimaradt az életemből. Amikor látok embereket ebbe kapaszkodni, akkor azt érzem, hogy nekem ilyen kapaszkodóm nincs. El lehetne határozni, hogy majd lesz, de a hitről nem lehet határozni. Úgy képzelem, hogy ezt hozza az ember, mint örökséget, amiből aztán vagy kiszakad, vagy benne marad. Vagy történik valami, egy megváltó pillanat, de ez velem mind ez idáig nem történt meg, és ha nagyon erőlködök, az nem segít. Ez persze túlmutat apám történetén, nagyapám hiányán, s inkább arról szól, honnan jövök. Egy pesti úri gyereket könyvek veszik körül, a parasztfiú közel áll a földhöz, mindkettőnek megvan az előnye és hátránya, én meg lifegek a kettő között.

Szóval, ahogy araszolok előre, azaz „élek”, azt is megélem, hogy közel a távozás, és nagyon szeretném meglelni az utat ehhez. Távozásnak neveztem, hogy ne halálunk mondjam, de hát természetesen arról van szó. Az eszemmel tudom, hogy teljesen rendben van, mindenkivel ez történt és történik, tehát ennek így kell lennie. Nagyon szeretnék eljutni oda, hogy én ezt el tudjam fogadni, és ebben sokakat segíthet a hit.

– *Aki 1951-ben születik, annak nagy esélye volt ezt a „lifegő”, köztes létet kapni. A Magyar Népköztársaság és a szocializmus gyermeke vagy, a Rákosi-rendszer szekularizációs politikája mentén az ünnepek munkaszüneti napokká váltak, a halálról való gondolkodás is átalakult. Az utóbbi években lépten-nyomon felfedezni az elmúlást a rendezéseidben, akár a 2021-es Elemre, akár a 2024-es Őszi álomra vagy a legújabb bemutatódra gondolk.*

– A színházcsinálásnak soha nem a szociális része foglalkoztatott. A megoldható kérdések nem izgatnak annyira, mint a megoldhatatlanok. A szociális problémák elvileg megoldha-

tók. Nem mintha azt látnám, hogy bármit is megoldanánk mindabból, ami most ebben az országban vagy a világban van. Ezt a tárgykört nagyon tágra értem, benne lehet a szegénység, a környezetvédelem, a rasszizmus, a gender, akármilyen... de ezeknek, azt képzelem, hogy van, legalábbis lenne megoldásuk. Az érdeklődésem középpontjában az emberi természet áll. Az emberi viselkedés, az foglalkoztat. Hogy miért olyanok vagyunk, amilyenek. Miért esünk szerelembe? Miért múlik el a szerelem? Miért csalunk meg valakit? Miért hazudunk? Vagy hogy miért teszem a szívemet az asztalra most éppen?

Annak a... nevezzük művészi problémának, aminek, mint egy egyenletnek, van megoldása, az azt a hazugságot tolmácsolja felém, hogy a világot kézben tartjuk. Márpedig a világot soha nem tartjuk kézben.

Ha egy matematikai egyenletet elkezdek megoldani, akkor a szabályokat követve tudom, hogy a következő sorba ezt és ezt írom, és a legvégén ott lesz az eredmény: x egyenlő valamennyivel. Ez rendben van. De ha mindenki úgy megy ki a nézőtérről, a színházból, vagy úgy csukja be a könyvet, amikor a végére ért, hogy értem, tehát x egyenlő ezzel meg ezzel, az nincs rendben. Mert én folyamatosan azzal találkozom, hogy a világ és az egyes ember megismerhetetlen. Ha tehát azt mondják nekem a színpadról, hogy x egyenlő ezzel meg ezzel... az egyszerűen nem igaz.

Legutóbbi rendezésem a Jon Fosse *Reggel és este* című kisregényéből készített előadás. Száz oldal. Az első 20 oldalon valaki megszületik, kiküzd magát a szülőcsatornán keresztül, és egyszer csak itt van a világban. A 21. oldalon pedig ez a személy meghal, ami aztán 80 oldalon keresztül történik, közben persze a meghalásban visszatérnek az emlékek, keveredik az idő. Egyszerre minden ott van, fölépül egy emberi élet. Mondhatnám, hogy 80 oldal szomorúság. Mert a halál és a szomorúság párban jár. De a regényből, és – azt remélem – az előadásból is kiderül, hogy ez nem így van. Boldogság, hogy erre rájöttünk. Hogy ez egy derűs, gyönyörű történet. Egy ember élete.

Éppen ezért a próbák során sem az foglalkoztatott, hogyan hal meg valaki, hanem hogy mik csillámlanak fel az életében. Tíz évvel ezelőtt is ez izgatott, és ma is. De abban bízom, hogy ezekkel a művekkel foglalkozva valamit megérezkelhetek az elmúlásból. Amitől, már kiderülhetett, félek.

Közben azt érzékelem, hogy egyre elégedettebb vagyok az életemmel. Megnyugvással tölt el, hogy nem egy öreg morgómedve lett belőlem, egyelőre legalábbis. De bármikor azzá válhatok. Látok kortársakat, sőt nálam jóval fiatalabbakat, akik megkeseredtek, fásultak, cinikusak. Pedig az élet káprázatosan sokszínű. Egy ajándék. Én maga vagyok, bocsánat, hogy ezt mondom, az ajándék, aki itt egy pillanatra fölbukkant a világban, és ez nekem jó. Azért kicsit tenni kell, hogy ez másoknak is jó legyen. Nagy betegségem nincs, sok jó történik körülöttem, tettem is érte, de azért rengeteg véletlen és szerencse kellett hozzá. Azt remélem, hogy ez a gondolat és erő a hátralévő, remélem, sok évemet belengi, bevilágítja.

– *Édesanyád 98 éves, huszonhárommal több nálad. Ha az ő genetikáját örökölted, 75 évesen még fiatalnak számítasz.*

– Igen, ez biztató. De ha anyámnak a 98 éve tartó rosszkedvét nézem, akkor nem az. De az egy másik élet. Én fölkelek, és annyi mindent várok a naptól, és az általában sokat is ad. Persze szeretném nem becsapni magamat. Attól, hogy itt beszélgetünk a Jurányiban, ami a fiatal színházcsinálók egyik központja, én még nem lettem hirtelen fiatal. Az az igazság, hogy az ember próbálja becsapni magát. Öncsalunk. És az, hogy beszélek róla, még nem jelenti azt, hogy én nem csapom be magamat.

– *Emlegeted a szerencsét meg a véletlent is. Mi volt szerencse? Mi volt véletlen? A német–angol szak? Amikor te debreceni egyetemista voltál az 1970-es évek elején, és ezeken a szakokon tanultál, akkor azért nem az angol és nem a német volt az a nyelv, amit az ország legnagyobb része elvártan tanult. Míg a Beatles a többség halandzsáztá, te érthetted.*

– Én is halandzsáztam. De ha már Beatles, akkor inkább Rolling Stones.

Egy mondattal is tudok válaszolni arra, miért lettem angol–német szakos egyetemista, de az egy mondatok mindig deformálják a dolgokat. Nyolc-kilenc évesen hegedűórákra kellett járnom, mert ugye a gyerek valamit csináljon, valami pluszt. Helyes, nagyon helyes. De az én esetemben, amikor a vonót végighúztam a húrokon, akkor az olyan hangot adott ki, amitől az összes, gyerekként még nem létező, de növekvőben lévő szőr a lábamon és a kezemen égnek állt. Egyszerűen fizikai rosszulletet okozott, hogy huzigálok azt a vonót. Gyakorolnom kellett. Olyankor mintha azt mondták volna, hogy egy félórán keresztül száz darab krétát húzzál végig úgy a táblán, hogy az közben mindig törjön el. Ismered ezt a csikorgó-sikító hangot, ugye? Egyszer aztán zokogva kiszakadt belőlem, hogy nem, nem gyakorlok. Zenélés helyett beíratk németre. A gimnázium harmadik osztályában pedig kaptunk egy világmegváltó fiatal tanárt Debrecenből, aki meg akarta váltani azokat, akiket éppen angolra fog tanítani.

Nem is lehet máshogy. És akkor harmadik közepén elkezdek angolt tanulni, mint az őrült. Így leszek az osztályban az egyetlen, aki bölcsészi irányba megy, így leszek angol–német szakos, miközben csak pont ezt a kettőt nem tanulom az egyetemen, mert annyi mindent nem tudok még a világról, hogy mindent pótolnom kell. De hát ez valószínűleg normális dolog. Aztán végeztem, apám tanár, ő elvárta, hogy tanítani menjek. Mentem.

Akkor nem tudtam még, hogy ez a képességem megvan. Utólag mondom, hogy megvan. Jó tanár lett belőlem, de akkor még ezt nem tudtam.

Akkor még az újságírás vonzana, de megállapítom, merő nagyképűségből, hogy míg az összes barátom újságírónak megy, azaz a felszínen fognak majd közlekedni, én nem megyek újságírónak, mert szar publicisztikákat kell majd megírni, amik a lényegyet nem is érintik. De ezt én nem okosságból, hanem pőzből gondolom. Nem követem tehát a barátaimat – akik máskülönben mind kiváló újságírók lettek –, és nem leszek a debreceni Hajdú-bihari Napló vagy a debreceni egyetem Egyetemi Élet című lapjának munkatársa, hanem megyek a feleségem után Szolnokra, ahol sose jártam.

– *Ezt nevezhetnének véletlennek.*

– Mindennek nagyon is megvan a logikus magyarázata, úgymond, ok-okozati összefüggése. Közben ne mondjuk már azt, hogy abból a kilencéves gyerekből a csikorgó vonó miatt lesz angol–német szakos tanár. És amiatt se, mert jött az a megváltó tanár. Hát ott ültünk az osztályban legalább harmincöten, miért éppen én ugrottam rá az angolra? Az persze véletlen, hogy azt a tanárt odahelyezték. Szolnokra azért megyek, mert a feleségemet követem. Ott van egy vegyipari szakközép, ő pedig kémia–fizika szakos tanárnő. És akkor én megyek utána.

Egy férfi, angol–német szakos, föl tudja tenni akkor azt a kérdést, most is fel tudja tenni, hiszen egy férfinak pénzt kell keresnie, nem tanítani, hogy melyik a legjobb iskola a városban. Megmondják, bekopogok, azonnal felvesznek. Mindezek mögött mégiscsak ott van apám, aki egy klasszikus matematika–fizika szakos tanár. Tehát biztos ott van egy picit örökség. És mivel az említett angoltanáron kívül egyetlen jó tanár és tanító nem volt

az életemben, elhatározom, hogy én leszek a legjobb tanár a világon. Tehát az én tanítványaim, ahogy Gazsi, az unokám, kapják meg azt, amit én nem kaptam meg. Ez így nagyon nagyképű, mert nem azért kapták meg, hanem azért, mert ez egy nagyon-nagyon jó iskola volt, tehát másoktól is megkapták. Én csak besoroltam oda, de tény, hogy nem tudtam máshogy elképzelni, mint hogy mindent bele.

– 1976 és 1984 között voltál a Varga gimnázium tanára.

– Bemegyek például a kulturális osztályra, ahova be kellett menni, hogy én filmklubot akarok csinálni a Vargában, a felelős elvtárs rám legyint, hogy na ne vicceljen. De ez nem tiltás vagy ilyesmi, őt ez egyszerűen nem érdekelte. Én meg annál inkább akarom csinálni, és meg is csinálom. Ilyen egy önmegvalósító ifjú titán a húszas éveiben. Csak azért is. Nem tudom, hogy ez honnan van. Nem az, hogy nem ismerem a kudarcot, hanem hogy nem tudom azt elfogadni.

– Mit láttál színházban akkoriban Szolnokon? Mert akkoriban Szolnoknak jó színháza volt.

– Megint itt a véletlen, ugye? A véletlen meg a szerencse.

Tényszerűen: én 19 éves koromig nem jártam színházban. Szó szerint: nem voltam még. Ennek ellenére Debrecenben az egyetemen már nagy arccal be-benéztem a debreceni színházba. Másoktól hallottam, hogy ez vagy az nem olyan jó, és akkor én is azt mondtam, hogy ez szar. Tehát nem tudtam semmit. Aztán Debrecenben rendezték az Országos Egyetemi Színházi Napokat, és ott fölbukkant a Szegedi Egyetemi Színpad, aminek Paál István volt a vezetője. És láttam két előadást, amiből szerintem semmit nem értettem, de valahogy lenyűgözött. A *Petőfi rock* és a *Kőműves Kelemen*. Tehát ez a Színház, gondoltam. Ebben a viselkedésben egy csomó póz volt, hogy ti nem tudjátok, én meg már tudom. Szolnokra már úgy megyek, hogy tudom, csak én tudom, mi az a színház. De kell legyen bennem valami szerencsés érzékenység, hogy mégse valami nagyon szarra tapintottam rá. Hiszen a magyar színháztörténet két meghatározó előadásáról beszélek, véletlen, hogy én ezt észrevettem, és belém égett.

Semmi köze a kettőnek egymáshoz, de én 1976 őszén kerülök a Vargába, és Paál István 1976 őszén lesz a Szolnoki Szigligeti rendezője, 1980-tól főrendezője, és ott van még Székely Gábor is. Akkoriban az ország két legjobb színházából (Kaposvár, Szolnok) ez az egyik. Ezt én mint ajándékot kapom, és rácuppanok, mint az őrült.

A hetvenes évek második feléről beszélek, amikor úgynevezett önmegvalósító, szent elvek mentén kell élni az életet, és ehhez az is hozzátartozik, hogy előadásokat kell nézni, filmklubot vezetni, később színházi klubot, meghívni a rendezőket az iskolába, próbálkozni az írással, mert az nem jó, ami az előadásokról megjelenik, és persze én tudom, hogy hogy van... Miközben végtelenül keveset tudtam bármiről is. De sznobizmusom közepette volt bennem érzékenység a minőségre. Figyeltem, hogy mit mondanak a nagyok, akik értettek hozzá, és én is azt mondtam. Színikritikus lettem. Film- és színikritikus, meg színjátszókört vezettem, közben persze tanítottam, és jól, mindent csináltam egyszerre. Szolnokon mindent megkaptam, mert mindent akartam. Ott lett családom, ott született a lányom, ott éltem „szent elvek” mentén az életet, ahogy kell. Aztán ez jól összedőlt. Mert elvek mentén nem lehet az életet élni. 1983 tavaszát írjuk, és elválok. Nagy veszteség. A városban maradok, még egy éve van az osztályomnak,

– *Tehát az osztályfőnökséged tart ott.*

– Igen. Mert ez a rend. 1984 nyarán távozom Szolnokról. Nyolc gyönyörű év, ezalatt kiderült, hogy képességem van a tanításhoz. Ami mindig együtt tanulást jelent. És tulajdonképpen azt hiszem, hogy ez a legerősebb képességem most is.

– *Együtt csinálni valamit?*

– Igen. Együtt csinálni, közösen fölfedezni. Németet nem tanítottam, legfeljebb néha helyettesítettem, mindenki angolt akart. A nyelvben szabályok vannak. Azon voltam, ösztönösen, hogy közösen jöjjünk rá mondjuk a present perfect szabályaira, amit persze én már tudok. Ha elmagyarázom, az csak egy átvett, bemagolt szabályrendszer, de nem a diáké. És itt most talán tényleg valami lényegeset érintünk. Miért merem azt mondani, hogy a legerősebb képességem a tanítás, azaz az együtt tanulás? Mert ez közösséget teremt, és társakká válunk egy ügyben, legyen az bár a present perfect. A diákoknak pedig sajátjukká válik valami, amit nemcsak visznek magukkal, mint egy hátukra csapott táskát, hanem beléjük ég. Ezek, amiket most sorolok, teljességgel érvényesek egy színházi próbafolyamatra is. Arra én nagyon alaposan felkészülök, és határozott elgondolással érkezem, ami részleteiben meg fog változni, mert együtt csináljuk, beépülnek olyan dolgok, amiket a résztvevők hoznak. A present perfectet természetesen nem tudják befolyásolni a hallgatók és én sem, de az előadásba az alkotók saját személyiségüket és gazdag fantáziájukat is beépítik.

– *Nevezhetjük ezt munkamódszernek? És valóban működhet színházban? Az aligha a demokrácia terepe. Hozzád kamara-előadásokat kötök. Kisebb alkotói létszám esetén még el tudom képzelni, de nagyobb csapatnál nem. Az Ördögkatlanról nem is beszélve.*

– A módszer maga a személyiség. Németh László nagyszerű tanár volt, és az ő módszerét mások is próbálták alkalmazni, de alkalmazhatatlan volt, mert ahhoz kellett az ő személyisége. A színházban például csodálom azokat, akik húsz, harminc, negyven embert tudnak kézben tartani, de ahhoz másfajta személyiség kell. Az Ördögkatlan ilyen szempontból nem illik a sorba, oda több ezer embert hívunk, de ők ott a saját dolgukat csinálják. Mónival ennek a magját adjuk, és van még persze sok nagyszerű barát-munkatárs és önkéntes. A magját képezzük, de a fesztivál szabadon létezik. A színházi világból emlétek két olyan személyiséget, akik a politikai palettán ellentétes oldalon vannak, de rendezőként nagyon sok hasonló tulajdonságuk van: Vidnyánszky Attila és Mohácsi János. Mindketten nagyon értenek ahhoz, hogy tömegeket mozgassanak. Két nagyon erős személyiség, amikor ők belépnek valahová, legyen szó bármilyen próbateremről, ott figyelem van, azonnal. Ezt valahogy el tudják érni. Nekem, a magam molyolós, csendes, matatós, bizonytalan, toporgó módján, amire persze rá is játszom, hatszor be kell jönnöm, hogy észrevegyenek. Hogy figyeljetek már, ez a jámbor szerencsétlen akar valamit mondani, például hogy kezdődik a próba. Most egy kicsit eltúlzom persze.

Engem, úgynevezett alkotót, nem az emberi társadalom működésének mechanizmusa érdekel. Mint állampolgárt, mint nézőt természetesen foglalkoztatnak a szociális kérdések. De rendezőként az emberi természet működésének titkai izgatnak. Ezért is van szükségem kicsi térre, közelségre, ahol a mozdulatlanul álló, de feléd néző színész arcáról, tekintetéből megtudsz mindent. Ehhez az a fajta koncentrált figyelem kell, amiben nem egy nagy tömeg mozgását figyeled meg, és annak a törvényszerűségét ismered fel, hanem, úgymond, a láthatatlant látod meg. Ezért vonz szerzőként például Háy János vagy Jon Fosse.

János szegény falusi közezből, Vámosmikoláról jött, és a történeteit többségében oda helyezi el, azt ismeri jól. *A Gézagyerek* középpontjában egy autisztikus fiú áll, aki, mivel ezzel van megáldva vagy ez a keresztje, úgymond, egy örök gyerek. Gyerekként rá tud kérdezni olyanokra, amikre nem kérdezzük rá. Az ártatlanság és a falusi közeg fontos, meghatározó része ennek a történetnek, mely mégiscsak arról szól, hogy én, Gézagyerek, mire születtem, miért kelek fel, és mire vágyom, van-e Isten, aki megsegít bennünket, és így tovább. Az előadást nézve, ha szerencsénk van, ezt kérdezi magától a néző is, akkor is, ha nem falun él, és nem autista. De ha elfeledkezem erről, hogy ez van a középpontban, akkor a lényeg kimarad, miközben rámutatunk a szegénységre, a munka nélküli alkoholistára, a beteg fiú kivetettségére. Ezek mind igazak, de számomra borzasztó volt, amikor az egyik kritika csillagos ötösré értékelte a produkciót, és kiemelte, hogy milyen bátran és keményen fölmutattuk a magyarországi szegénységet. Vagy egy másik, amely szintén nagyon dicsérte az előadást, arra hívta föl a figyelmet, hogy foglalkoznunk kell az autistákkal. Ez mind benne van, de pont a lényeg veszett el, tehát a láthatatlan nem vált láthatóvá. Aki belül egy színházi előadásra, veszi a fáradságot, és nem tekinti nem történésnek, hogy az egyik ember ránéz a másikra, csak mert ez ahhoz képest nem történés, ami egy thrillerben van, vagy ami egy másfél perces, és most irtó hosszút mondtam, trailerben van. Utóbbiban manapság már fél perc is túl sok. Ma, a sebesség korában, a gyorsaság, az állandó cselekvés és a folyamatos háborúskodás, acsarkodás és hangoskodás korában ez egy teljesen idejétmúlt, semmiképpen nem a kornak megfelelő szemlélet. Vagyis hogy az úgynevezett látszólagos nem történést és a halk megszólalást, sőt a csendet helyezem a középpontba. Szóval ez nem korszerű.

– *Épp fordítva. Csendre van szükségünk, és nem impulzusáradatra. Egy pillanatnyi szünetre, és nem azonnali reakcióra. Még át sem gondoltam, mit írok, de már be is fejeztem a kommentem. Még nem tudom, hogyan hat rám az üzenet, de már görgetek is tovább.*

– Tehát csendre, hallgatásra, elmélyedésre, halk megszólalásokra; hozzáteszem, derűvel és szeretettel teli tekintetekre van szükség. De kétségbeesett tekintetekre is szükség van. És észre kell venni a kétségbeesést.

– *Szoktad figyelni a közönséget, amikor kijön az előadásaidról?*

– Nem. Nagyon rossz szokásom, hogy elmenekülök és elbújok. A színészek mindig kérdeznek, hogy na, mit mondanak? Mert ők ugye az öltözőben vannak, és csalódottak, hogy tőlem nem kapnak semmit az úgynevezett visszhangból. Beteges, rossz szokás.

– *Két fontos szerző van, akit emlegetünk. Az egyik egy kortárs magyar, a másik egy kortárs norvég Nobel-díjas. Kit hogy ismertél meg? Egyáltalán, a norvég szerzőt ismered személyesen?*

– Nem, sajnos nem. Az *Őszi álomot* láttam húsz évvel ezelőtt.

– *2002-es bemutató a Katonában, Ascher Tamás rendezésében.*

– Véletlenek. 1996-ban a Pesti Szalon Könyvkiadónál jelent meg egy beszélgetőkönyvem Tompa Miklóssal, *Székely körvasút* volt a címe. Ott ült és dolgozott Háy János a kiadó egyik irodájában. Az író. Nem mertem megszólítani. Akkor még nem. De később megismerkedtünk, és ideadott egy darabot, ez *A Pityu bácsi fia* volt, 2005-öt írtunk.

– *Beregszászban rendezted meg, a címszerepben Trill Zsolttal.*

– Jól sikerült, és Jánossal összebarátkoztunk. Egyébként általában közelmúltbeli vagy jelenben is alkotó emberek darabjait rendezem. Kárpáti Péter, Conor McPherson, Martin McDonagh, Arthur Miller, Tennessee Williams...

– *Shakespeare, vagy egy görög dráma?*

– Nem tudom, nem mertem sose megpróbálni. Talán mert a rendezést nem iskolában tanultam, és az volt bennem, korábban legalábbis, hogy nem vagyok „szakember”. Miközben persze a kortárs szerzőknél is kell tudni a szakmát. Szóval kerültem a klasszikusokat, aztán meg egy idő után nem is jutottak eszembe.

– *Úgy gondolod, hogy a mostani embereket jobban ismered? A mostani szerzőt, a mostani figurákat, az élethelyzeteket?*

– Ha Shakespeare-t rendeznék, vagy ha azt rendez valaki, azoknak a szereplőknek is mostani embereknek kell lenniük. Az embert kell ismerni, azt ismeri Shakespeare is. Nemrég láttam ifjú Vidnyánszky Attilának a *némacsend* című előadását a Katonában. Hamlet, elvileg. Fantasztikus. Jelen idejű megszólalás, de nem ócska publicisztikus aktualizálás. Gyönyörű előadás. De hát ő bátrabb, mint én. Vagy ott van Tarnóczy Jakab, ő 2019-ben végzett Ascher Tamás osztályában. Tudnám sorolni. Olyan jó, hogy vannak ilyen fiatal, nagyon tehetséges emberek! És olyan jó, hogy láthatom őket, és nagyon rossz, hogy nem láthatok sokakat, azt a korosztályt, mely kicsivel idősebb, árva korosztály, ötven körüliek, és már nem Magyarországon dolgoznak. Ez óriási luxus és pazarlás, mármint a kultúrpolitika részéről.

– *Mi a legbátrabb dolog, amit színházban csináltál?*

– Nagy lépés számomra, hogy én magam készítettem a szövegváltozatot Jon Fosse kisregényéből. Ez talán a legbátrabb gesztusom a színházban. De eszembe jut a *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, annak színpadi változatát is én írtam. Arra négy díjat kaptunk az Országos Színházi Találkozón, a *Reggel és este*t pedig már meghívták Oslóba, a 2027-es Fosse-fesztiválra. Most büszkélkedek, nem illik. Fosse különben szent tehén, a Nobel-díja óta már nem csak Norvégiában, mindenütt. Dobos Éva, a magyar fordítója mesélte nemrég, hogy a királyi palota mellett van egy, a nemzet művészeinek járó ház Oslóban, Fosse élete végéig ott lakhat. Már húsz éve ott él, nem nagyon fogad vendégeket, nem ad interjút, csak e-mailben válaszol, ha válaszol. Tehát ő egy élő klasszikus Norvégiában. Ez volt a sokadik „utolsó” rendezésem.

– *2014-ben Kaposváron a Téli, 2024-ben az Őszi álom szintén Kaposváron, legutóbb a Reggel és este Budapesten a Jurányiban. Ez három Fosse. Mi lesz a negyedik utolsó?*

– A barátaim már nevetnek ezen. Az *Elemre* is azt mondtam 2021-ben, hogy az utolsó, utána 2022 nyarán Kanadában egy kortás amerikai darabra, az *Everybodyra* is utolsóként gondoltam, és akkor jött az *Őszi álom*, majd a *Reggel és este*. Kicsit valóban nevetséges, ha azt mondom, hogy szerintem tényleg ez volt az utolsó rendezésem. De ettől még mondom.

– *Miért mondd ezt?*

– Tulajdonképpen marhaság mondani. Mindig szabadon döntöttem, hogy rendezek vagy nem rendezek. Soha nem felkérésre, nem pénzkereseti célból.

Pontosan emlékszem arra a pillanatra, és nem tudom megmagyarázni, hogy miért, amikor belém hasított, hogy *Reggel és este*. Ezt kell megcsinálni, Mészáros Sárával, Pál Andriossal és Rozs Tamással. Ülök a Nemzeti Színházban, nézek egy előadást, Vecsei Hasi Radnó-

ti-előadását, *Ázott hajában hét halott bogár ragyog*, nézem, nézem, és ez belém hasít. De hogy miért? Nem tudom összekapcsolni azzal, amit ott láttam, de ott történt. Vége lett az előadásnak, és akkor mondtam Móninak: *Reggel és este*. Tudtam, és onnantól ő is tudta. Ilyen értelemben várom a véletlent, hogy szól, és ha nem szól, akkor nem szól. Akkor sincs baj.

De van mögötte egy másik dolog is, az, amiről szó esett: az öncsalás. Hogy egy munkával karban tudom magamat tartani, de ugyanígy egy munka által tudom a tekintélyt is elveszíteni. Amikor nem jut valami eszembe, amikor századszor ismétlem magamat, amikor nem veszem észre, de mögöttem már összenéznek és összemosolyognak. Másokról beszélve ilyenek sokszor voltam tanúja. Feltételezem, sőt biztos vagyok benne, hogy még velem ez nem történt meg, de nem szeretném, hogy megtörténjen. Mert ez szárnalmas helyzet.

– *Az Ördögkatlan sorban a 19., tehát egy felnőtt korú fesztivál, annak a szervezése tölti ki az idődet. És mi még? Olvasol, írsz, beszélgetsz?*

– Most annak a szervezése tölti ki az időt, igen. Pénzszerzés, lobbizás, mert ahhoz, hogy ott mi lesz, ahhoz tudni kell, hogy miből lesz. És hiába lesz ez a 19., ugyanúgy nulláról indulok, mint először. Szerintem ez nem helyes, de nem érdemes ezen háborogni.

– *Hogy nem adtátok még fel? Nekirugaszkodni 19. alkalommal is...*

– A feladás jogos kérdés. De rengeteg ötletünk-tervünk-álmunk van Mónival. Ott volt tavaly például a *Katlan-Textúra*. Baán László, a Szépművészeti igazgatója jóváhagyásával a gondolatot vettük kölcsön. Az Ördögkatlan összművészeti fesztivál, legyen tehát egy kortás kép, olyan, amit most láthatunk először. Ilyen volt Bukta Imre festménye, amit Mezőszemeréről elhoztunk tőle. Szívesen adta, és azt még nem látta élő ember rajta és a feleségén kívül. Ahhoz írtunk szöveget Háy Jánossal. Így kaptuk meg Korniss Péter fotóját, amihez Tompa Andrea, picit Kányádira hajazva, Kolozsvárra fókuszálva írt egy gyönyörű szöveget. A harmadik drMáriás képe volt, ehhez Keresztury Tibortól született szöveg. Mindehhez kellett színészek, kellett egy rendező... és megszületett.

Nagyon-nagyon sok olyan program van, aminek köze van a születéshez. Ez fontos, mert az élet nem letölthető. Egy élő, lüktető fesztivál sem az. Az izgalomról, a tétéről beszélek, ami ott volt a *Reggel és este* bemutatója előtt is. Hogy történni fog valami, ami még nem történt meg. Ez az izgalom visz bennünket akkor is, amikor pénzt kunyerálunk a 19. Ördögkatlanhoz. Ahol például, remélem, elhangoznak majd Bereményi Géza új dalai, amiket még nem hallott senki. A dalokat 16 évvel Cseh Tamás halála után Tamás fiával, Cseh Andrással írja. Az ő találkozásuk egy csoda. Szét fogják cincálni, össze fogják hasonlítani, de hát mégiscsak egy varázslatos dolog, hogy úgy hozta a sors, a véletlen, hogy Géza egyszer csak azt mondta Andrásnak, hogy írjunk dalokat, és most már huszonvalahány dalt írtak.

Ezt, az Ördögkatlant nem lehet unni. Most nem készülök rendezésre, tehát olvasni kellene, minél többet olvasni. A Covid nagyon sokat segített, és visszaszoktam az olvasásra, és most, amikor nagyon aktívodom, akkor mindig leszokom róla kicsit. De igyekszem. Most a skandinávok a kedvenceim: Stefánsson, Knausgård. Az írást, azt nem tudom. Amikor a könyvet, a *Kötőszavakat* befejeztem, akkor hiány volt bennem. Kipróbáltam, tudnék-e írni prózát. Született, mondjuk, 30 novellának nevezhető valami. Egyik-másik megjelent az Esőben is, máshol is. De inkább gyakorolnom kellene, kísérletezni, mert ez még nem a saját hangom. Megtalálni a saját hangomat, ami csak az enyém. Mondom ezt 75 évesen...

– *Amikor olvasom azt a kötetet, azt érzem, Bérczes László nem írja, hanem mondja. A Kötőszavak egy olyan könyv, amit én nem olvasok, hanem hallgatok.*

– Azt a könyvet jó volt írni. Az a „saját” hangom volt. Nekem a novellairás megfelelés a novellairás szabályainak. Megfelelésben jó vagyok, szóval meg tudom elég jól csinálni. De ez kevés.

– *Látsz-e még jó kritikusokat, és olvasol-e még igazi jó kritikákat? Ezt kérdezem annak fényében, hogy amikor a Bárka elindult, ott alapvető törekvés volt, hogy átadd a tudást, vagy hogy legyen egy műhely, ami például kritikát írni is tanít. Vagy dramaturgiát. Műhely volt, ahol ezeket lehetett tanulni, s valahogyan össze lehetett adni a közösbe mindent.*

– Ez a *Hajónapló Műhely* volt, ami 15 évig működött. Nánay István tanárommal, barátommal csináltuk. És most sok híres névvel ékeskedhetnek, akik odajártak, hogy azok lettek, akik, szóval Valakik. Írók,ínházigazgatók,ínházrendezők, dramaturgok, színikritikusok – ebben volt egy kicsi szerepe a műhelynek. Néha eszembe jut, hogy csinálnék-e ma ilyet. Semmiképpen. Más idők járnak. A minőségi újságírás, benne a színikritika szinte megszűnt. Most ha történik valami, arról öt percen belül ki kell lőni valamit a világhálóra, különben lemaradtál. Elmélyült színikritikára nincs szükség. Amire nincs szükség, az nem is fejlődik, elkorcsosul. Bárki bármit bárhova felrakhat. Ha tele van helyesírási hibával, hát tele van, ha az állítmány hiányzik belőle, hát hiányzik. Ennek van jó oldala, hiszen egy szabad, demokratikus helyzet. Én valahogy mégis rossznak élem meg, és szerintem nem vagyok ezzel egyedül. Hogy nem tudsz kapaszkodni. Nincsenek kapaszkodók a világban, de ezt hagyjuk, messzire vezetne. Pécssettínházi tanszéket hozott létre a Bárka-alapító Csányi János. Tanítanak színészetet, rendezést, hívott, hogy vezessem a színikritika tanszéket. Én nem akarom, hogy a tervei ne sikerüljenek, nem akarok nemet mondani, de mivel semmi szükségét nem látom annak, hogy egy ilyet indítsunk, ezért nem tudok igent mondani, amire ő tulajdonképpen bólogatott, hogy hát igen, erre most nincs szükség.

– *Ma programajánló van.*

– Igen. Erre is szükség van: rövid, felszínes, felületes, érdekes PR-tevékenységre, mert be kell csomagolni, el kell adni az árut.

– *Te még jó nevű kritikusoktól olvastál, aztán magad is film- és színikritikus lettél, később műhelyben próbáltad átadni a tudást, és most ennek vége?*

– Sokszor látok úgy előadást, hogy közben azt gondolom, de jó, hogy nem kell róla írnom. Részben mert nagy kihívás, túl komolyan venném, megnézném még egyszer. És minek is? Ki olvassa? Senki. Egyáltalán hol jelenjen meg? Nem akarok igazságtalan lenni, de ha ma létrehozol valamit, és megpróbálsz becsomagolni és eladni, és ez a második és harmadik szó, hogy becsomagolni és eladni, ez sokszor fontosabb, mint az első. Ma az. Nem tudok ezzel mit kezdeni. Ha egyszer elrendeződik a zűrzavar, ami a kulturális értékrendünkben van, akkor szükség lesz műhelyekre. Nem tudom, miért gondolom, hogy ez valaha is elrendeződik. Talán mert most is egy ilyen műhelyben beszélgetünk, a Jurányiban.

– *Nagy beszélgetéseidből Paál Istvánnal, Tompa Miklóssal, Kovács Lajossal, Cseh Tamással, Törőcsik Marival, Szarvas Józseffel, Mucsi Zoltánnal könyvek születtek. Alapvető igényed, hogy beszéljessz? És hogy tudatosan meghallgassz?*

– A beszélgetőkönyvek születése mindenekelőtt azzal függ össze, hogy nagyon erős empátiával vagyok megverve, megáldva. Rá tudok hangolódni a másik ember szándékára, hogy mit akar közölni, amit részben szavakkal tud kifejezni, részben nem csak szavakkal. Ez az egyik. A másik, hogy megtanultam egy bizonyos szinten írni. És ez a kettő együtt

nagyon sokat segített abban, hogy megismerjem az adott embert, és megismertessem őt másokkal. Az írás a beszélgetések megírásának a kulcsa. Mivel úgy képezem, hogy amit valaki mondani akar, azt érteni vélem, megpróbálom megírni, amit közölni szándékozott. De azzal az esetleges sutasággal, hogy nem mindent sikerül pontosan kifejeznie. Nagyon izgalmas dolog azt az egyensúlyt megtalálni a végleges szövegben, hogy hitelesen szólaljon meg az illető, például Törőcsik Mari vagy Mucsi Zoli, de ki is fejezze, amit mondani szeretne. Nem *leírni* kell, amit mond, hanem *megírni*. Én most, ebben a beszélgetésben nagyon sok mindenről szerettem volna beszélni, beszéltem is, de sokszor bizony sután, ügyetlenül. Most a te dolgod lesz a megírás.

– Jó játék lesz.

– Nehéz játék. Nem irigyellek.

